

ПОНЯТТЯ БЕЗПЕКИ В МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

В статті розглянуто теоретичні підходи до понять «безпека» та «міжнародна безпека», які використовуються в західній політичній науці. Визначено особливості сучасних підходів до безпекової складової європейських міжнародних відносин. Ключові слова: безпека, міжнародна безпека.

В статье рассмотрено теоретические подходы к понятиям «безопасность» и «международная безопасность», которые используются в западной политической науке. Определены особенности современных подходов к составляющей безопасности европейских международных отношений. Ключевые слова: безопасность, международная безопасность.

In the article it is considered theoretical going near concepts «safety» and «international safety», which are used in western political science. The features of the modern going are certain near the constituent of safety of the European international relations. Keywords: safety, international safety.

Постановка проблеми. Нестабільність міжнародної системи та наявність численних конфліктних чинників є головними причинами, що визначають актуальність спроб наукового аналізу проблем міжнародної безпеки. З одного боку, політична практика міжнародних відносин засвідчила прагнення до більш прозорих і ненасильницьких форм взаємин, які дозволяють враховувати інтереси партнерів та уникати силових методів реалізації інтересів окремих держав. З іншого боку, розбіжності в політичних підходах та зовнішньополітичних уподобаннях, у тому числі стосовно принципово важливих проблем глобального характеру, створює відчуття нестабільності та спричиняє незадоволення умовами міжнародної безпеки. З огляду на різноманітність тлумачень змісту понять, пов'язаних з міжнародною безпекою, її сучасними вимірами та способами досягнення, автор вважає за доцільне аналіз політологічних оцінок та теоретичних узагальнень, які домінують в науковій дискусії щодо проблем міжнародної безпеки.

Аналіз останніх досліджень та невирішена раніше частина. В західних наукових розробках з проблематики міжнародних відносин практично відсутнє загально узгоджене чи, принаймні, загальнозживане тлумачення категорії «безпека» та її похідних понять, таких як «міжнародна безпека», «глобальна безпека», «регіональна безпека». Це зумовлено передусім відсутністю загальноприйнятої методологічної бази, множинністю вихідних позицій та підходів, дискретністю оціночних критеріїв та породжуваним цим суб'єктивізмом в оцінках. Нагадаємо, що в Статуті ООН поняття безпека використано 28 разів, проте його зміст не розкривається. Строкатість та розбіжність підходів присутня і в дискусіях, що точаться в ООН довкола міжнародно-правового визначення поняття «тероризму».

Поняття «безпека» вживається принаймні з XII ст. Початково безпека означала спокійний стан духу людини, яка вважала себе захищеною від небезпек. Поняття «національна безпека» було вперше застосовано 1904 р. прези-

дентом США Т.Рузвельтом. Подальше формування безпекових уявлень було пов'язано зі становленням сфери «політичного» як самостійної та специфічної підсистеми соціального світогляду та наукового дискурсу. Безпекове мислення було пов'язане як з військовою сферою, що приділяла основну увагу балансу сил, потенціалів та озброєнь, так і з обґрунтуванням безпеки політичної системи, її стабільності та ефективності, тобто в сенсі суспільної безпеки. Стверджувалося що таким чином демократія може гарантувати безпеку політичної системи як на національно-державному, так і на міжнародному рівнях. Цю тезу обстоювала й запропонована в 1950-1960-і рр. теорія «демократичного миру» [10; 11].

В західній політичній науці категорія «безпеки» та її факторні ознаки почали сприйматися в розумінні, близькому до сучасного, лише по закінченні другої світової війни. Політична наука приділяла увагу як системному аналізу механізмів регіональної безпеки, так і розробці її окремих аспектів, включаючи військово-політичні, політико-культурні, соціальні основи, політико-інституціональні та інші характеристики. Політична наука зосереджувала головну увагу на дослідженні державно-політичних інститутів та, зокрема, способів гарантування національної безпеки. В період «холодної війни» багато принципів важливих, фундаментальних теоретичних аспектів цієї проблеми не знаходили вичерпного пояснення, адекватного реаліям ядерного протистояння [1]. В США та СРСР велика увага приділялася пошуку доказів, що прихильність ідеалам миру визначає сама природа окремих суспільств. Відомий політолог, прибічник теорії «демократичного миру» Б.Рассет (США) розробив концепцію, за якою країни з демократичним ладом, уряди яких несуть відповідальність перед виборцями, не починають війн першими та в конфліктній ситуації надають перевагу мирному вирішенню спірних проблем [11].

Метою статті є огляд науково-теоретичних уявлень щодо понять «безпека» та «міжнародна безпека». Об'єкт аналізу становлять загальнотеоретичні підходи та положення, висунуті в роботах зарубіжних дослідників у сфері міжнародних відносин та міжнародної безпеки.

Виклад основного матеріалу. В зв'язку з початком політико-економічної інтеграції в Європі в 1950-і рр. західні експерти звертали дедалі більшу увагу на економічні чинники. Запропонована К.Дойчем (1957) новаторська концепція «співтовариства безпеки» (security community) [5; 6] знайшла продовження в проєкті «Безпека для всіх» (common security) шведського прем'єр-міністра У.Пальме (1982). К.Дойч обґрунтував тезу про необхідність створення співтовариства безпеки, що поєднує «групу держав, які досягли значного рівня інтеграції одне з одним та усвідомили необхідність певної спільноти» (або єдності) [5, р. 31]. Послідовники К.Дойча перенесли цей принцип на процеси інтеграції в цілому, які передбачають міжнаціональний характер взаємодії.

Особливе місце займає побудована на цих ідеях та популярна в Європі концепція кооперативної безпеки, що ґрунтується на співробітництві

(cooperative security). В рамках цієї концепції робиться наголос не на безпосередній відсічі можливого нападу з боку потенційного агресора, а на превентивних заходах проти потенційних дій можливих агресорів та сил, що прагнуть порушення стабільності. Мова йде про залучення всіх країн того чи іншого регіону до системи договорів, покликаних знизити ймовірність виникнення збройного конфлікту. На відміну від системи колективної безпеки у формі оборонних союзів, до якої тяжіють правлячі кола США, кооперативна безпека припускає об'єднання держав проти реального або потенційного спільного супротивника та спричинених ним загроз на підставах співробітництва та спільної участі.

Прийнята адміністрацією президента США Дж.Кеннеді на початку 1960-х років концепція «гнучкого реагування» змінила «правила гри» між США та СРСР таким чином, що потенціал конфліктності був витіснений з глобального рівня на регіональний, зі сфери безпосередніх радянсько-американських відносин на периферію. Це змусило дослідників переглянути парадигму «регіональної стабільності» та розглядати її в прив'язці до конкретних політичних та економічних особливостей окремого регіону [8].

Зміни у сприйнятті безпеки позначилися на диференціації позицій окремих держав - членів ЄС у питанні співвідношення воєнно-політичної та соціально-гуманітарної складових безпеки. В ході науково-теоретичної дискусії кінця 1970-х – 1980-х рр. діапазон точок зору коливався від максимально широкого тлумачення безпеки (Р.Ульман, О.Вевер) до традиційних державно-центристських підходів з певним урахуванням змін, що відбулися внаслідок розширення понять безпеки та оборони (Т. де Вільде, Дж.Най, С.Лінн-Джонс, С.Уолт, Л.Фрідман та ін.). Корекцію тлумачення поняття «безпека» засвідчила поява таких дефініцій, як «десек'юритизація» («desecuritization») або зникнення глобальної безпеки, стан «глобальної небезпеки» (globalized insecurity), «соціетальна безпека» тощо. Подібні дефініції та категорії насичували тлумачення безпеки динамічною складовою, на доповнення до відносно статичного традиційного розуміння безпеки як «стану захищеності від загроз».

Канадський дослідник Д.Дьюїт зазначав, що в зв'язку з відступом ядерної загрози підходи до забезпечення міжнародної безпеки стали переглядатися з урахуванням «деградації навколишнього середовища і його здатності поглинати шкідливі наслідки, забезпечення постачання стратегічних мінеральних ресурсів, поширення наркотиків, неконтрольованого переміщення великих мас капіталу або населення, епідемій, тероризму...» [7, р. 2]. В країнах ЄС та США сформувалася низка шкіл і течій, а також певна підгалузь знань, пов'язана з вивченням політичних відносин під «альтернативними» кутами зору (гендерним, екологічним, демографічним і т.п.). В якості прикладу можна навести книгу Н.Майерса «Середовищезахоронні основи політичної стабільності. Остаточна безпека» (1993) [9].

Варто зауважити тісний зв'язок концепцій «національної безпеки» та «міжнародної безпеки», та в вужчому сенсі – європейської безпеки. Цю

прив'язку слід розглядати не як окремо позначену статичну ситуацію, а динамічно – без відриву від процесів її еволюції в бік універсальної, глобальної безпеки, яка базується на засадах регіональної безпеки.

Напередодні закінчення «холодної війни» в міжнародних відносинах виникла парадоксальна ситуація, коли на глобальному рівні система стала сприйматися як більш стабільна і безпечна, ніж на регіональному. Проте ряд дослідників стверджували, що на нижчих рівнях – зокрема на європейському – спостерігалися негативні тенденції, оскільки рівень загроз безпеці підвищувався. При цьому зростання конфліктності в європейсько-євразійському мега-регіоні (конфлікти на Балканах та на Кавказі) частково вважався побічним результатом політики наддержав на завершальному етапі «холодної війни».

В цьому сенсі показові міркування експерта американського Інституту стратегічних досліджень Т.Уїлборна, який відзначав: «Регіональну стабільність як мету зовнішньої політики США слід би визначати не як статус-кво і не як передбачуваність відносин у галузі безпеки з передбачуваним супротивником ..., а як середовище, де лідери регіону вважають становище своїх країн достатньою мірою безпечним, аби вони могли просуватися до здійснення національних і міжнародних завдань без побоювань з приводу зовнішніх загроз і необхідності відволікати надмірні кошти на озброєння та військової потреби» [12, р. 6].

Після розпаду біполярної системи в поглядах американських та європейських авторів спостерігалися істотні розбіжності щодо змісту та напрямків еволюції міжнародної безпеки. До певної міри ці розбіжності визначалися різним статусом і становищем США та країн ЄС у постбіполярному світі. Головними питаннями, яким приділяли постійну увагу представники різних політичних і наукових течій США, залишалися формування нового середовища безпеки в Європі, політична та економічна роль США, провідних країн ЄС, Росії та Китаю в постбіполярному світі, визначення нових функцій і параметрів розширення НАТО. При цьому більшість американських дослідників погоджувалися з необхідністю збереження безпекових зобов'язань між членами НАТО та подекуди з істотним розширенням його функцій. Що стосується європейських теоретиків, їхнє ставлення до проблем міжнародної безпеки значною мірою визначалося оцінкою перспектив європейської інтеграції та прогнозуванням майбутньої ролі ЄС у глобальних процесах. На перебіг політичної дискусії істотно вплинула стаття американського політолога З.Бжезинського «План для Європи» [3]. В статті стверджувалося, що закінчення «холодної війни» поставило перед США три взаємопов'язані проблеми, включаючи визначення меж розширення євроатлантичної спільноти, нову роль Німеччини в Європі та формування відносин між НАТО та Росією.

Частина країн ЄС виступили прихильниками зміцнення воєної складової спільної Європейської політики оборони та безпеки (ЄПБО), включаючи Францію, Німеччину, Великобританію та Нідерланди. Натомість нейтральні та центральноєвропейські держави-члени ЄС надавали перевагу політичній складовій ЄПБО. Такий поділ можна вважати специфічним проявом

процесу становлення загальноєвропейської «стратегічної культури», носії якої (національно-державний істеблішмент ЄС та окремих країн - членів) водночас були й залишаються носіями певних історико-політичних та культурних традицій.

В сучасних дослідженнях та теоретичних розробках ототожнення поняття «національна безпека» суто з обороною складовою (домінанта «воєнної безпеки») вважається застарілим, принаймні в європейському контексті, де вірогідність повномасштабної війни чи принаймні стратегічних наступальних/оборонних операцій є мінімальною. «Класичне» тлумачення національної безпеки наразі заміщено значно ширшим тлумаченням, яке, зберігаючи, як і раніше, важливий оборонний компонент, містить у собі широкий спектр урахування загроз безпеки, які безпосередньо не пов'язані з загрозою воєнного нападу. До таких умовно невоєнних загроз належать тероризм, поширення зброї масового враження, нелегальна торгівля зброєю і наркотиками, організована злочинність, нелегальна міграція, економічна нерівність тощо.

Важливим дискусійним питанням європейської безпеки залишається питання про роль та перспективи НАТО. Хоча впродовж 1990-х – 2000-х рр. рішення владних структур США з приводу подальшого розширення НАТО мали характер двопартійного консенсусу, в наукових колах США доцільність розрахунку на механізми НАТО при вирішенні зовнішньополітичних завдань часто піддавалась сумніву.

Суттєвою ознакою концепцій регіональної та міжнародної безпеки, висунутих європейськими експертами в постбіполярний період можна вважати усвідомлення пріоритетності нейтралізації внутрішніх загроз, що підпадають під класифікацію «м'якої» безпеки, перед зовнішніми, які стосуються «жорсткої» безпеки. Серед численних досліджень та аналітичних розробок європейських авторів з проблем регіональної безпеки та стабільності особливої уваги заслуговує робота професора Женевського університету Д.Сиджанські «Федералістське майбутнє Європи» [2]. Автор тлумачив європейську інтеграцію як цілісний процес формування європейської політико-економічної стабільності. Обґрунтована ним концепція містила два характерні моменти. Європейська інтеграція визначалася як рух по висхідній, який незважаючи на кризи і ускладнення тяжіє до побудови загальноєвропейської системи безпеки та стабільності. Відносини з США оцінювалися як участь домінуючого позарегіонального актора в забезпеченні стабільного функціонування системи європейської регіональної безпеки. Д.Сиджанські вважав США військовим, політичним та економічним «гарантом» успіхів Західної Європи [2, с. 79]. Водночас стверджувалося, що Європа має сама подбати про відсіч внутрішнім загрозам безпеці на кшталт безладу, що на початку 1990-х рр. виник у колишній Югославії [2, с. 338].

В багатьох роботах західних дослідників Захід тлумачиться як спільнота, побудована на аксіологічній основі, що визначає потребу проактивного підходу до питань безпеки та оборони, спрямованого на превентивну відсіч загрозам міжнародному миру та безпеці. Серед новітніх тлумачень терміну

безпеки вирізняється концептуальний підхід британського дослідника Б.Бьюзена, який ввів в обіг поняття «комплекс безпеки» для визначення колективного формату, на рівні якого можливе висунення та узгодження спільних чи колективних інтересів. Це поняття включає групу географічно близьких держав, чиї інтереси безпеки не можуть розглядатися окремо одні від одних. На цій основі запропоновано розмежування між окремим регіоном та іншими регіональними системами. За Б.Бьюзеном [4] слід розрізняти чотири групи факторів, за допомогою яких виокремлюються різні комплекси безпеки: (1) просторову близькість країн, (2) взаємопов'язаність держав у сфері відносин безпеки, (3) наявність силових чинників у відносинах між країнами та (4) комунікативний чинник, який включає наявність відносин добросусідства, захисту, підтримки, підозрливості або страху. Подібні ознаки цілком властиві «комплексу безпеки», сформованому на початкових етапах європейської інтеграції, проте вони навряд чи можуть відповідати сучасному формату розширеного ЄС й тим більше ширшому європейському безпековому простору, під яким мається на увазі сфера відповідальності ОБСЄ. Відтак, просторове розуміння європейської безпеки означає її усвідомлення як трансрегіональної. Очевидно, що цей чинник істотно ускладнює формування загальної платформи спільних чи сукупних інтересів країн ЄС та держав, що перебувають поза межами інтегрованого європейського простору. Ця обставина істотно посилює роль політичних, міжрегіональних та міжцивілізаційних розбіжностей.

Висновки. На основі узагальнення підходів представників різних наукових шкіл та політичних течій можна дійти висновку, що в теоретичному сенсі поняття «міжнародна безпека» являє собою певну логічну абстракцію. Водночас ця категорія є елементом практичної міжнародно-політичної діяльності, яка здійснюється окремими державними суб'єктами та частково матеріалізується в формах союзницьких відносин, політики балансування та стримування. Шляхи «генералізації» безпеки – надання міжнародній взаємодії в цій галузі менш конфліктних та більш прозорих і взаємоприйнятних форм – передбачає розвиток багатосторонніх консультацій, визнання важливості спільних зобов'язань та пошуку шляхів розв'язання проблем, які мають істотне значення для великих груп держав, переважно в регіональному контексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богатуров А.Д. Современные теории стабильности и международные отношения России в Восточной Азии в 1970 – 90-е гг. [Текст] / А.Д.Богатуров / Моск. обществ. науч. фонд, Ин-т США и Канады РАН. – М. Московский общественный научный фонд: 1996. – 246 с. – (Монографии / Моск. обществ. науч. фонд).
2. Сиджански Д. Федералистское будущее Европы: от Европейского сообщества до Европейского союза. [Текст] – М. : Изд-во РГГУ, 1998. – 420 с.
3. Brzezinski Z. A plan for Europe [Текст] // Foreign affairs. – 1995. – Vol. 74. – № 1. – P. 26-42.

4. Buzan B. The security dynamics of a 1+4 world [Текст] // Paradigms in transition: globalization, security and the nation state / Aydinli E., Rosenau J.N. (eds.) – Albany, NY : State University of New York Press, 2005. – P. 177-198.
5. Deutsch K. Political community at the international level: problems of definition and measurement [Текст] / K.Deutsch. – Princeton, New Jersey: Princeton University, 1953. – v,71 p.
6. Deutsch K., Singer J.D. Multipolar Power Systems and International Stability [Текст] / K.Deutsch, J.D.Singer // World Politics. – 1964. – Vol. 16. – No. 3. – P. 390-406.
7. Dewitt D.B. The New Global Order and the Challenges to International Security [Текст] / D.B.Dewitt // Building a New Global Order. Emerging Trends in International Security / Dewitt D., Haglund D., Kirton J. (eds.). – Toronto, Oxford, New York : Oxford University Press, 1993. – P. 2-11.
8. Multiregionalism and Multilateralism. Asian-European Relations in a Global Context [Текст] / Bersick S., Stokhof W., Velde P. van der (eds.). – Amsterdam : Amsterdam University Press, 2006. – 192 p.
9. Myers N. The Environmental Basis of Political Stability. Ultimate Security [Текст] / N.Myers. – New York, London : W.W. Norton and Company, 1993. – 324 p.
10. Owen J. How Liberalism Produces Democratic Peace [Текст] / J.Owen // Debating the Democratic Peace / S.Lynn-Jones, M.Brown, S.Mille (eds.) – Cambridge : MIT Press, 1996. – P. 116-156.
11. Russet B. Controlling the Sword. The Democratic Governance of National Security [Текст] / B.Russet. – Cambridge (Mass.) – London, 1990. – 214 p
12. Wilborn T. Stability, Security Structures and US Policy in East Asia and the Pacific [Текст] // Strategic studies Institute. Army War College Occasional Papers. – 1993. – 24 March. – 39 p.